

3. a. MÉG EGYSZER ENKIDURÓL

Írtam én nemrég egy kis eszmefuttatást a *Gilgames-eposz* legszebb, legmélyebb értelmű figurájáról, az ártatlan előemberről, Enkiduról, akit szándékos mesterkedéssel megrontanak s becsalogatnak alattvalónak a Várba. Azt próbáltam demonstrálni rajta, hogyan generál a tudatos emberi lét szükségképp erkölcsöt, s ezenfelül: hogyan vezet a tisztaság feladása függőséghez, szocializálódáshoz, hatalmi alávetettséghez. Kis eszmefuttatásom konklúziója: a modern erkölcsi emancipáció által súlyosan diszkreditált szüzeségeszmény kezdettől fogva szerves alkotórésze volt értékrendünknek (őskultúránknak); leépítésével gonosz hatalmi befolyások előtt nyílt meg az út; a tisztaság fontos emberi érték. Úgy is mondhatnám: Artemisz istennő tényleges isten voltát próbáltam Enkiduval demonstrálni.

Hozzá kell tennem: azért én Aphrodité istennő isten voltát sem vontam soha kétségbe, éppen csak nem szóltam róla, mert nem fért el gondolatmenetemben. Ugyanezért nem szóltam Enkidu történetének egy másik igen-igen fontos mozzanatáról sem: megérkezéséről a Várba. Ezt szeretném most pótolni, futólag, afféle lábjegyzetként, a lehető legrövidebben.

Enkidut tehát megrontja a civilizáció küldötte, Istar papnője, az a bizonyos templomi szajha. Az előember idegenné válik az állatvilágban, kénytelen az emberi világot választani. Kénytelen, mondom, más kiútja nincs – jó példázat ez választásaink szabadságáról; szemmel láthatóan (tudniillik cselekményesen) mutatja be, hogy a szabadság egyértelmű a kényszerűséggel, annak mintegy csak fedőneve. Nos, mihelyt kénytelen az emberi világot választani, Enkidu máris függővé válik, csábíthatóvá, „kezessé” válik: a szocializálódás útjára lép. Ezentúl mindenki kedvére mani-

pulálja. Mindenekelőtt természetesen maga az örömlány, aki felöltözteti és magával viszi Urukba. Azután a vendéglátó pásztorok, akik útközben megtanítják a kenyér meg a bor élvezetére, cserébe viszont egész éjszaka vele őriztetik jószágukat. A jó pásztor, a vadakat terelő juhász ezúttal tehát domesztikált nyájukat őriz, egy sorban a juhászebekkel. El sem mondhatom, mennyire megsajnáljuk a hajdani roppant erejű, szabad és bátor vadembert, látva, amint ügyetlenül csetlik-botlik az emberi komédiában (a balek szerepében) – mennyire megsajnáljuk, és milyen jóízűeket nevetünk rajta.

Enkidu ártatlansága elvesztése után, Urukba menet, végigjárja az emberfaj civilizálódásának útját, a vadságtól a városi magaskultúráig, miközben mindenki arra veszi rá, amire éppen akarja. Kedvére manipulálja végül a vándor is, az Urukból szembejövő utasember, aki jó előre – még megérkezése előtt – belekeveri őt Uruk társadalmának belső hatalmi harcaiba.

A dolognak az az előzménye, hogy Urukban ez idő tájt nagy-szabású építkezés van folyamatban. Épül a város, úgy is mondhatnám: keletkezik; Gilgames, az erőskezű zsarnok feszült ütemben falakat rakat, bástyákat épít, nyilván a körös-körül fenekedő barbárok ellen, akik alig várják, hogy kirabolhassák vagy beülhessenek úrnak a készbe. Hiszen tudjuk is ezt, hiszen egyébről sem szól Mezopotámia egész története! A fejlett folyamközi földművelés talaján fejlett városi civilizáció keletkezett; a felépült városokat azután egymás után újabb meg újabb vándor népek (akkádok, asszírok, babilóniaiak) hódították meg, előbb csak átvéve, majd továbbfejlesztve a sumer kori magas kultúra anyagi és szellemi hagyatékát. Gilgames tehát falakat épít a kincses városnak, látszólag egyéni ambícióból, valójában történelmi szükségszerűség folytán – csak hogy a kincses város ezt nem látja be. Zsarnok és népe között így súlyos konfliktus keletkezik; kivált az előkelők (a leggazdagabbak) tiltakoznak, intrikálnak szüntelenül az erőn felüli építkezés ellen; még a felséges atyaúrsten (Anu) előtt is bepanaszolják zsarnokukat. Panaszukban természetesen nem vagyoni érdeküket, hanem a szabadságjogok eltiprását, mondhatni a demokratikus párt jel-szavait hozzák fel érvül:

*Pusztá helyre hajtja ki népét,
éj jel-nappal falakat épít;
nem lágyítja meg panasz és jaj,
éjjel-nappal falakat épít;
anyától fiát elszakítja,
éj jel-nappal falakat épít;
asszonytól urát elszakítja,
éj jel-nappal falakat épít;
a jegykendőket elszakítja,
éj jel-nappal falakat épít stb.**

Önös intrika, oktalan panasz, rövidlátó tiltakozás! Hiszen ha a város elbukik, maguk a gazdagok is mind vele buknak – az egyéni érdek (a tényleges magánérdek) a *Gilgames-eposz* koncepciója szerint tökéletesen egybeesik az államérdekkel. A városiak azonban szokásos történelmi vakságuk folytán nem látják be valódi érdeküket, úgyhogy Gilgamesnek saját városa védőfalát mondhatni saját városa ellen kell felépítenie.

Nos, egy ilyen városi tiltakozóval, egy ilyen rövidlátó intrikus-sal (a városi demokratikus mozgalom ügynökével) találkozunk Enkidu kultúrtörténelmi vándorútja során, Uruk várába menet. Megtudta a demokratikus-patrícius párt, Gilgames ellenzéke, megtudta valahogyan, hogy messziről, ki tudja, honnét, tán éppen az állatvilágból, roppant erejű hős közeledik a város felé, s minden lehetőet megtesz, hogy még megérkezése előtt Gilgames ellen hangolja őt. Figyeljük csak meg, milyen körmönfontan manipulálja Uruk küldötte Enkidut, a szerelembe csak nemrég beavatott, vadonatúj embert és házasembert! Őneki nem a szabadságmozgalmak szokásos jelszavait tálalja fel (azok csak a népnek meg az istennek szólnak), nem, Enkidunak már egészen mást mond, mondhatni legérzékenyebb pontját érinti meg:

* Anu tulajdonképpen erre a panaszra teremti Enkidut – eleve Gilgames ellenfelének.

*Van most szörnyű sor, van most sírás-rívás
a városban, akárha temetnének.
Gilgames bennünket bemocskol:
a messze-híres Uruk királyának
varázsdob és erőszak többet ér,
a mennyegzői lakománál! (...)
Nincsen előtte tisztesség, szemérem:
nászlepedőt, hej, be sokat bemocskol!
ő a legelső: künn kushad a férj,
míg az asszonyt Gis megnyomja az ágyon.
S jaj annak, aki lázadni merészel...*

Az újdonsült házasembert, a vadonatúj erkölcsi lényt Uruk küldötte a ius primae noctisszal rémítgeti!

Enkidu pedig – nos, mit tehet Enkidu ezek után? Gilgames létét már eddig is kihívásnak érezhette maga ellen, hiszen ágyastársa és szerelmese, az a bizonyos templomi szajha, küldetéséhez híven mindedig egyebet sem tett, mint hogy felmagasztalja előtte Uruk királyát. Most ez az újabb értesülés végképp visszájára fordítja a beléje táplált csodálatot, úgyhogy Enkidu ezek után csakis vetélytársat láthat már Gilgamesben. Így aztán csakugyan riválisként (a demokratikus-patrícius párt szövetségeseiként) érkezik Uruk alá. Úgy is mondhatjuk: átlátszó manipulációval előre belesodorják egy hatalmi viszályba; belevonják egy rövidlátó, igaztalan ügybe, amely az ő szegény, befolyásolt tudatában mint zsarnokellenes szabadságmozgalom jelentkezik.*

Álláspontja tehát: vagy-vagy. Vagy egyik, vagy másik; ezentúl vagy ő, vagy Gilgames él meg Urukban; ketten együtt nem férnek meg benne. A távoli, gondolati rivalizálás Uruk kapuja előtt biztos eltökéléssé szilárdul Enkiduban; elszánja magát, hogy megvív a zsarnokkal, szabályos párbajban megöli őt.

A párbaj tétje pedig természetesen maga a hatalom, semmi egyéb. Világosan kell látnunk: Enkidu trónkövetelőként lép be Urukba – legalábbis a maga naiv elképzelése szerint. Mert ha, te-

* Érdekes tanulmányt lehetne írni *A szabadságesszme mint manipulatív ideológia* címen. Egyszer talán meg is írom.

gyük fel, sikerülne is legyőznie Gilgamest, hát akkor is: vajon az ő kezébe jutna-e tényleg az uralom? Szó sem lehet róla, azt valamely valóságos politikai erő (a demokratikus-patrícius párt) ragadná rögtön magához, amely Enkidut kifejezetten erre a célra manipulálta. Láthatjuk: Enkidun betelt a szocializálódott ember törvényszerű sorsa: eszköz lett, másokat szolgál, anélkül, hogy tudná. Azt hiszi, párbajában az uralom kérdése dől el: ha legyőzi Gilgamest, ő lesz helyette az úr; holott a valóságban csak az ellenpárt gesztenyéjét hivatott kikaparni.

Saját tudata szerint mindenesetre magáért a hataloméért küzd, és itt érkezünk el a *Gilgames-eposz* egyik legérdekesebb mozzanatához.

Enkidu emberré lett, szocializálódott, ezentúl emberek közt kell élnie: városban, társadalomban. Amikor tehát valóságosan is belép a társadalomba, valami roppant fontosnak kell eldőlnie. Annak, hogy úr lesz-e vagy alattvaló, üllő-e vagy kalapács.

Azért folyamodtam itt Goethe két hírhedt terminusához, mert ő az, aki pontosan olyasmit tudott erről a helyzetről, mint a Gilgames-monda névtelen szerzői ötezer évvel előbb. A társadalmi lét egyetlen igazán fontos kérdése a hatalom. Éljen okosan – köti lelünkre *A Nagy-kofta másik dala*:

*Élj okosan, élj, ne álmoldj,
jó, ha ezt korán megérted,
íme, itt egy jó tanács:
ing a nagy szerencse-mérleg,
nincsen nyugtonmaradás,
föl kell szállnod vagy leszállnod,
nyerned kell és úrrá válnod,
vagy szolgálni, hogyha vesztesz,
döntened kell – győzz vagy reszkess,
üllő légy vagy kalapács.**

Az emberi társadalom olyan struktúra, amelyben dominancia érvényesül. Minden társadalmi cselekvés a dominanciáért folyik tulajdonképpen; bármely más hangoztatott érv: ürügy és álöltő-

* *Vas István* fordítása.

zet, a hatalmi igény erkölcsi-fogalmi igazolása. Amit az állatszociológia például egy majomhorda életén belül olyan pompásan leír, ugyanez történik az emberi társadalomban. Folytonos, örökösen megújuló, mondhatni önmagát generáló küzdelem folyik benne a domináns szerepekért: a kialakult egyensúlyi állapotot újabb aspirációk borítják fel, hogy az újonnan kialakult egyensúlyt ismét új aspirációk tegyék próbára. Olyan folyamat ez, amely nélkül a társadalom alaktalan tömeg maradna, sőt talán létre sem jönne. A dominanciaelv a társadalmi lét alaptörvénye: ez strukturálja a hordát.

Amikor tehát Enkidu a maga szegény, manipulált tudatával belép Uruk kapuján és Gilgames elé toppan, a dominancia elvének tesz eleget. Azt szándékszik eldönteni, milyen helyet foglal el majd a társadalomban, úr lesz-e vagy alattvaló. A szocializálódás szükségképp választást követel; a szocializálódó ember kötelezően ez előtt az alternatíva előtt találja magát. És persze úrrá csak egy lesz, a többi mind megmarad alattvalónak, ezért írtam már le, s írom le ismét: a szocializálódás törvényszerűen alattvalóvá teszi az embert. Így tudta ezt Goethe, így tudja a *Gilgames-eposz* – és hát így tudjuk mi is.

Gilgames pedig, nos, Gilgames a maga hatalmi érzékenységében előre megsejti a bajt. Hiszen tény és való: ő maga küldött Enkiduért, csakhogy akit ő alattvalónak hívott, az vetélytársaként is érkezhetik. Városával, ellenzékével még csak elbírt valahogyan, most azonban olyan gigászi erejű hőssel lesz dolga, aki a nehezen megőrzött hatalmi egyensúlyt egykönnyen felboríthatja. Nyugtalanlansága két jósáomban jut kifejezésre, mindkettő arról szól, hogy egész erejét megfeszítve sem lesz képes lebírni a jövevényt. Almaival anyjához fordul, Ninszun istenasszony pedig (aki álomfejtő okosságában túltesz a bibliai Józsefen is) álomfejtés címén ilyen tanáccsal látja el őt:

*Fiam, megértettem az álmod. Örvendetes hírt
jövendői az.*

*Támad egy hős, hozzád hasonló; támad egy
bajnok, győzhetetlen!*

Testi-lelki jó barátokként sok csodadolgot

*műveltek majd,
s mint tükörképben gyönyörködtek egymásban,
kettős szeretettel:
hatalmas léssen ama másik – és nem pártol el
soha tőled!*

Vagy az óbabiloni szöveg szerint:

*Aki előbb még ellenség gyanánt
állott előtted – szívbéli barátságban
veled majd egyenlővé válik.*

Egyszóval Ninszun istennő azt tanácsolja fiának, Gilgamesnek, hogy ne engedje kenyértörésig fejlődni a harcot, nyerje meg inkább Enkidut szövetségesnek, akár azon az áron is, hogy „hatalmassá”, „magával egyenlővé”, afféle testvérré s kebelbaráttá teszi.

Nos, kezdetét veszi a párbaj:

*Enkidu elállja Gis útját,
kapu kőküszöbén elédobban.
Se előre, se hátralépni
nem engedi, küzdeni hívja.
Nekitüzesedve ölre mennek, (...)
öklelőznek veszett kosokként,
birkóznak az utca porondján.
Kiszakad az ajtóábla,
megremeg a fal.*

A párbaj döntetlenül végződik, egyikük sem bír a másikával. Enkidu tehát meghódol, Gilgames pedig anyja tanácsa szerint szövetségre lép Enkiduval: egyetlen méltó társaként, jó barátjaként fogadja be őt Urukba, vele együtt építi fel a várat – saját városa ellen. Hanem a trón, az persze továbbra is az övé marad.

* Ahogy Enkidu állati, Gilgames hangsúlyozottan isteni eredetű emberkapcsolatuk ebből a szempontból is igen jelentésgazdag.

Ami fogalmi nyelven annyit jelent, hogy minden hatalmi aspiráció, mondhatni minden darab vas, amely nem tudja kalapácsként igazolni magát, bele kell törődjék az üllő szerepébe. Szegény, gyámoltalan Enkidu még csak városi manipulálóinak reményét sem tudja beváltani, nemhogy domináns szerepbe jusson! Belőle bizony, bármilyen megbecsült alattvaló, mégiscsak alattvaló lesz. Úgy is mondhatnám: a városiak vak eszközéből Gilgames vak eszközévé változik át.

Íme a törvény: a szocializálódás szükségképp alattvalóvá teszi az embert. Az ember mintegy „belenő”, „belefejlődik” a hatalmi viszonylatokba. De azt hiszem, egy másik fontos törvényről is értesülünk itt. Egyenlő erejű hatalmi aspirációk esetén mindig a status quo érvényesül; a birtokon belül levőnek már-már behozhatatlan előnye van. Legalábbis így tudja ezt a *Gilgames-eposz*. És hát így tudjuk mi is.

„Fogalmi nyelven” – írtam le az előbb –, a *Gilgames-eposz* cselekménye fogalmi nyelven ezt s azt jelenti. Csakugyan, ez az őseposz, noha a legrégebb a világon (vagy talán éppen ezért), olyan igaz és mély, olyan sokat tud az emberi létről, mint egyetlen más sem. Tökéletes és teljes világmodellt nyújt; majdhogynem mindent ki lehet olvasni belőle, amit az emberi sorsról azóta jól-rosszul megtanulgattunk. Nemcsak a legelső irodalmi mű, hanem a legfontosabb is. Benne van csaknem az összes emberi alaphelyzet: Odüsszeusz, Dante pokoljárása, Macbeth és Hamlet hatalmi komplexusa, Faust csillapíthatatlan életéhsége és öröklétszomja – s ki tudja, még mi minden van benne, amit mi, nehézkes fogalmi gondolkodásunkkal még csak ezután tanulunk meg! Ebben a mozzanatában (Enkidu párbajában) például a társadalmi lét alapelvéről nyújt nélkülözhetetlen felvilágosítást. Annyi manipulatív értékű filozófiai és tudományos elmélet mellett itt végre az igazságról is olvashatunk. A szociális lét alaptörvénye a dominancia; minden egyéb ennek eszköze, ennek van alárendelve, sőt ebből következik. A *Gilgames-eposz* pontosan azt tudja a világról, amit Shakespeare vagy Goethe tudott, s amit persze mi is mindig és mindnyájan tudtunk, de csak ritkán és csak a legjobbobjainkban mertünk világosan kimondani.

Ezt mondja a *Gilgames-eposz* – de persze csak annak, aki így érti.

Mert nagyon jól el tudom képzelni Enkidu történetének egy egészen másfajta értelmezését. Nem lehetetlen, hogy valamely ténylegesen megtörtént történelmi esemény emlékét őrzi a mítosz. Épül Uruk vára, erőn felüli áldozatok árán, saját polgárainak rövidlátó intrikái ellenére is épül. Gilgames, a messzire látó zsarnok, nem győzve már leszerelni az ellenpárt ellenállását, a cél érdekében idegenek segítségéhez folyamodik. Ott él a környéken valamely primitív ősnép, még a vadság ártatlan állapotában – „füvet eszik, mint a gazellák, gyökéren él, bogyón, gyümölcsön” –, s ez bizonyára szintén boldogan kirabolná a várost vagy beülne úrnak a készbe (akár a körös-körül fenekedő vándor nomádok), csak hogy erre még semmi reménye. Gilgames tehát elküldi értük a papnőt, azt a bizonyos templomi szajhát – becsábíttatja őket munkakerőnek Urukba. A megrontott ősnépet azonban útközben ellenségesen manipulálják, úgyhogy már nem szövetségesként, hanem vetélytársként (hatalmi aspiránsként) érkezik Uruk alá. Úgy is mondhatnám, megpróbálja kihasználni a pompás alkalmat: színelengedelmesen, valójában hódító szándékkal vonul be Urukba.

Nos, a belső ellenzék azonnal csatlakozik; kitör a belháború (a frissen befogadott ősnép dominanciaharca, az ellenpárt forradalma), de nem visz sikerre, mert Gilgames királyi érzékenységében előre „megálmodta” a dolgot, mondhatnám, felkészült rá. A rivális erők egyenlőknek bizonyulnak; a status quo érvényesül. Csábító és elcsábított tehát eredeti szándéka szerint barátságot köt; a megrontott ősnép végeredményben mégiscsak alattvalóként illeszkedik be Uruk társadalmába, hogy segítségével (például faki-termelő munkájával) tényleg felépülhessen végül a vár.

Enkidu eszerint: nép. Nem ember, hanem nép. A civilizálódás során eszerint nem egyetlen személy, hanem egész nép válik alattvalóvá. De azzá válik, szükségképp azzá; az eszközzé válás folyamata (a dominancia elve) az emberi társadalomban, akár személyekről, akár népekről van szó, úgy látszik, egyformán törvényszerű.

Soha senki sem fogja biztosan eldönteni, micsoda Enkidu, ember-e, nép-e. Én azonban azt mondanám: egyszerre ember is, nép is. Hiszen épp ez a mítosz óriási módszerbeli előnye (szemben

például a realiztikus irodalommal), hogy sosem az esetlegesről, sosem konkrétumokról beszél, hanem mindig csak relációkról. A relációk pedig mindig mindenütt ugyanazok, olyanok, mint egy-egy matematikai képlet: bármilyen konkrét értéket be lehet azokba helyettesíteni – személyekre és népekre (sőt kozmikus világ-erőkre) egyaránt érvényesek. A mitikus cselekményben maga a világműködés törvényszerűsége jelenik meg.

Nem értek én a mítosztudományhoz, de minél többet olvasok mítoszokat, annál nagyobb csodálat tölt el irántuk. Gondoljuk csak meg: az embertörténet mai állása szerint fajunk fizikai alkátában mintegy százezer éve nem következett be lényeges mutáció. Mintegy százezer éve tudatos, gondolkodó lények vagyunk. Az uruki ember persze sokkal kevesebb fizikai, technikai stb. tényismerettel rendelkezett, de azért éppen olyan okos volt, mint mi. Nem is képzelhető el, hogy százezer esztendő töprengése és tapasztalása csupa téves következtetésre vezette volna a hajdani embert! A mítoszoknak nem kell hinni akkor, amikor elvileg megoldhatatlan, transzcendens problémákra adnak pozitív választ, például amikor a világ keletkezését feszegetik. De amikor emberi, társadalmi relációkról beszélnek, azokat modellálják, akkor igenis alaposan oda kell rájuk figyelniük, hiszen – ismétlem – az emberfaj sok ezer éves eszmélkedése-tapasztalása jut bennük kifejezésre.

Ha egy mítoszban tudatos, világteremtő atyaistenről vagy kezdeti világtojásról olvasok, megvonom a vállam. Ha egy másik mítosz Uranoszról, Kronoszról beszél, megpróbálom fogalmilag átértelmezni: ez nyilván a tér s az idő; a görögök valami okból úgy hitték, hogy az idő a térből következik. De ha egy harmadik mítosz pontosan ugyanazt mondja, mint Shakespeare, mint Goethe, ha ugyanúgy látja a dolgot, ahogy a legnagyobbak, legtapasztaltabbak azóta is látják – ha tehát egy ősi szövegből azt olvasom ki, hogy az emberi társadalom szervező elve a dominanciátörvény –, akkor... nos, akkor hiába kívánom én teljes szorongó szívemmel, bárcsak másképpen lenne: kételkedni bizony már nemigen kételkedem.